इक्षौ तु लेपयेत्तेन अग्निस्तम्भनमुत्तमं ॥
मालूरस्य स्थाने मानुषस्य इति वा पाठः ॥१॥
ग्राम्यजीरसमादाय खरमूत्रे निधापितं ।
अग्न्यागारे क्षिपेत्तेन अग्निस्तम्भनमुत्तमं ॥२॥
वायसी उदरं मृह्य मण्डूकवसया सह ।
गुटिकां कारयेत्तेन ततोऽग्निं प्रक्षिपेद्बुधः ॥
एवमेतत् प्रयोगेण अग्निस्तम्भनमुत्तमं ॥३॥
रक्तपाटलमूलन्तु अवश्यञ्च मूलकैः ॥
दिव्यं सम्भवते क्षिप्रं पयःपिण्डं जलान्तकं ॥४॥
मुण्डीतका वचा कुष्ठं मरीचं नागरं तथा ॥
चर्व्विला च इमं सद्यो जिह्वया ज्वलनं लिहेत् ॥५॥
गोरोचनां भृङ्गराजं चूर्णयित्वा घृतं समं ॥
दिव्यस्तम्भश्च पीला स्यान्मन्त्रेणानेन वै तथा" ॥६॥
ओमद्य अग्निस्तम्भनं कुरु । इति गारुड़े १९६ अध्यायः ॥

अग्निष्वात्ताः, पुं, (अग्निना सुष्ठु यथा स्यात् एवम् आत्ताः भक्षिताः, श्रौतस्मार्त्ताग्निदग्धा इत्यर्थः । मन्वादिस्मृतिषु मूर्द्धन्यषकारवान् एव पाठः । मूर्द्धन्यादेशस्तु न युक्तः ।) मरीचिपुत्रपितृगणविशेषः । नित्यबहुवचनान्तशब्दोऽयं । इति शब्दमाला,—
"विराट्सुताः सोमसदः साध्यानां पितरः स्मृताः ।
अग्निष्वात्ताश्च देवानां मारीचा लोकविश्रुताः" ॥
इति मनुः ।

अग्निहोत्रं, क्ली, (अग्नये होत्रम् अत्र इति बहुव्रीहिः ।) यज्ञविशेषः । तत् द्विविधं । माससाध्यं यावज्जीवनसाध्यञ्च । द्वितीये विशेषोऽयं । तदग्नौ यावज्जीवं प्रत्यहं प्रातः सायं हवनं । तदग्निना यागकर्त्तुर्दाहश्च । इति स्मृतिः ॥ तत्र क्रमो यथा । ब्राह्मणक्षत्त्रियवैश्यानां कृतदारपरिग्रहाणां काणखञ्जत्वबधिरत्वपङ्गुत्वादिदोषरहितानां वर्णक्रमेण वसन्तग्रीष्मशरत्सु अग्न्याधानं विहितं । अग्नयस्त्रयः गार्हपत्यः १ दक्षिणाग्निः २ आहवनीयः ३ । एषामाधानं नाम देशविशेषे तत्तन्मन्त्रैः स्थापनं । तेष्वग्निषु सायंकाले प्रातःकाले चाग्निहोत्रहोमः कर्त्तव्यः । अग्निहोत्रं नाम होमस्य नामधेयं । अग्नये होत्रं होमो यस्मिन् कर्म्मणीति व्यधिकरणबहुव्रीहिः । तत्र द्रव्याणि दश । पयः १ दधि २ यवागूः ३ घृतं ४ ओदनः ५ तण्डुलाः ६ सोमरसः ७ मांसं ८ तैलं ९ माषाः १० । सम्प्रति कलियुगे पयसा तण्डुलैर्यवागवा च होमः शिष्टाचारप्रसिद्धः । तत्र एक ऋत्विक् नित्यं होमः यजमानेन वा कर्त्तव्यः ऋत्विजा वा कारयितव्यः । अमावास्यायान्तु रात्रौ यवागूद्रव्येण यजमानेनैव कर्त्तव्यः । स चाग्निहोत्रहोमः आरम्भप्रभृति यावज्जीवनं कर्त्तव्यः । प्रथमदिने पूर्व्वोक्तानां दशानां द्रव्याणां मध्ये सम्प्रति प्रचलद्रूपाणाञ्च मध्ये येन द्रव्येण प्रथमाग्निहोत्रहोमः कृतः तेनैव द्रव्येण यावज्जीवनं कर्त्तव्यः । प्रथमहोमश्च यस्मिन् दिने अग्न्याधानं कृतं तस्मिन् दिने सायंकाले आरम्भणीयः । तत्र प्रातर्होमे सूर्य्यो देवता सायंकाले अग्निर्देवता । आधानानन्तरं प्रथमपौर्णमास्यां दर्शपूर्णमासयागारम्भः कर्त्तव्यः । दर्शपूर्णमासाभ्यां स्वर्गकामो यजेतेति विधिवाक्यं । तत्र षड्यागाः । पौर्णमास्यां त्रयः । अमायां त्रयः । पौर्णमास्यामाग्नेयाग्नीषोमीयोपांशुयागास्त्रयो यागाः । अमावस्यायामाग्नेयैन्द्रदधिपयो यागास्त्रयः । तत्रामायां कर्त्तव्ययागत्रयस्य दर्शपदं नामधेयं । पौर्णमास्यां कर्त्तव्ययागत्रयस्य पूर्णमासपदं नामधेयं । दर्शश्च पूर्णमासश्च दर्शपूर्णमासाविति द्वन्द्वः । पौर्णमासयागस्य प्राथमिकत्वेऽपि अल्पाच्तरमिति पाणिनीयानुशासनानुसारेण दर्शशब्दस्याल्पाच्कत्वात् पूर्व्वनिपातः । दर्शपूर्णमासावपि यावज्जीवं कार्य्यौ । तत्रापि त्रयाणां वर्णानामुपरि लिखितान्धत्वाद्यधिकारप्रतिबन्धकीभूतदोषसम्बन्धाभाववतां कृताग्न्याधानानां सपत्नीकानामधिकारः । सामान्यतः पर्व्वण्यारम्भः प्रतिपदि याग इति परिभाषा । तत्राकृतसोमयागस्य यजमानस्य पौर्णमास्यामाग्नेयपुरोडाशयागः आज्येनोपांशुयाजयागः । अमायान्तु आग्नेयपुरोडाशयागः ऐन्द्राग्नपुरोडाशयागः । कृतसोमयागस्य यजमानस्य तु पौर्णमास्यामाग्नेयपुरोडाशयागः आज्येनोपांशुयाजयागः अग्नीषोमीयपुरोडाशयागः । अमायान्तु आग्नेयपुरोडाशयागः ऐन्द्रपयोयागः ऐन्द्रदधियागश्चेति त्रयः । तत्र ऋत्विजश्चत्वारः । अध्वर्युः १ ब्रह्मा २ होता ३ अग्नीदिति ४ । यजुर्वेदकर्म्मकर्त्ता अध्वर्युः । ऋग्यजुःसामवेदत्रयकर्म्मकर्त्ता ब्रह्मा । ऋग्वेदकर्म्मकर्त्ता होता । अग्नीत्तु प्रायशोऽध्वर्य्योरेवानुयायी तत्प्रेरितकर्म्मकर्त्ता । पुरोडाशो व्रीहितण्डुलैर्यवतण्डुलैर्वा कर्त्तव्यः । अग्निहोत्रवद्येन द्रव्येणारम्भः कृतस्तेनैव द्रव्येण यावज्जीवं यागः कर्त्तव्यः । आरम्भवेलायामिच्छैव नियामिकेत्यादिदिङ्मात्रमिदं । इति यजुर्वेदः ॥*॥ यज्ञाग्निस्त्रयः । तत्पर्य्यायः । अग्न्याधानं २ अग्निरक्षणं ३ । इति हेमचन्द्रः ॥

अग्निहोत्रः, पुं, अग्निः । घृतं । इति मेदिनी ॥

अग्निहोत्री, [न्] पुं, (अग्निहोत्रम् अस्यास्तीति । अत इनिठनाविति इनिः ।) अग्निहोत्रयागकर्त्ता । तत्पर्य्यायः । अग्निचित् २ आहिताग्निः ३ । इति हेमचन्द्रः ॥ अग्निचित् ४ । इत्यमरः ॥ सात्त्विकः ५ । इति पुराणं ॥
("अग्निहोत्र्यपविध्याग्नीन् ब्राह्मणः कामकारतः ।
चान्द्रायणं चरेन्मासं वीरहत्यासमं हि तत्" ॥
इति मनुः ।)

अग्नीध्रः, पुं, (अग्नि + इन्ध + रन् ।) ऋत्विग्विशेषः । तस्य कर्म्माग्निरक्षणं । इत्यमरः ॥ (अग्निद्वारा वरणीयो ऋत्विग्विशेषः । काम्यायां प्रियव्रतात् उत्पन्नो नृपभेदः । स्वायम्भुवमनुपुत्रो राजभेदः ।)

अग्नीध्रा, स्त्री, अग्निकार्य्यं । हविर्होमादिपूर्व्वकाग्निज्वालनं । इति हेमचन्द्रः ॥

अग्नीन्धनं, क्ली, (अग्नौ इन्धनम् । अग्नि + इन्ध् + करणे ल्युट् ।) अग्निकार्य्यं । हविर्होमादिपूर्व्वकाग्निज्वालनं । इति हेमचन्द्रः ॥ यथाह मनुः—
"अग्नीन्धनं भैक्ष्यचर्य्यामधः शय्यां गुरोर्हितम् ।
आसमावर्त्तनात् कुर्य्यात् कृतोपनयनो द्विजः" ॥

अग्न्यस्त्रं, क्ली, (अग्निमयम् अस्त्रम् । कर्म्मधारयः ।) आग्नेयास्त्रं । अग्निघटितास्त्रं । बन्दूककामान इत्यादिभाषा ॥

अग्न्याधानं, क्ली, (अग्नेः आधानं । अग्नि + आ + धा + ल्युट् ।) श्रुतिविहिताग्निसंस्कारः । अग्निरक्षणं । अग्निहोत्रं । इति हेमचन्द्रः ॥

अग्न्यालयः, पुं, (अग्नेः आलयः ।) यज्ञाग्न्याधारकुण्डं । इति जटाधरः ॥

अग्न्युत्पातः, पुं, (अग्नेः उत्पातः ।) आकाशादिषु अग्निविकारः । धूमकेतूल्कापातादिः । अग्निसिद्धोत्पातो वा । स तु मन्त्रादिद्वारा अग्नेर्दाहशक्तिनिवारणं । तत्पर्य्यायः । उपाहितः २ । इत्यमरटीका च ॥

अग्रं, क्ली, (अग्यते अगति वा । अग कुटिलायां गतौ ऋज्रेन्द्रेति साधु ।) उपरिभागः । आगा इति भाषा । अस्य पर्य्यायः । शिरः २ शिखरं ३ । इत्यमरः ॥ पुरस्तात् । अवलम्बनं । पलपरिमाणं । प्रान्तं । समूहः । इति मेदिनी ॥ (भिक्षाविशेषः । ग्रासचतुष्टयम् । "ग्रासप्रमाणा भिक्षास्यादग्रं ग्रासचतुष्टयम्" ॥ इति स्मृतेः ।)

अग्रः, त्रि, श्रेष्ठः । उत्तमः । इत्यमरः ॥ प्रधानं । अधिकः । प्रथमः । इति मेदिनी ॥

अग्रगण्यः, त्रि, (अग्रे गण्यः । गणसङ्ख्याने, यत् ।) अग्रगणनीयः । यथा,—
"गमनभवनयाने यङ्कवानग्रगण्यः" ।
इति महानाटकं ॥

अग्रगामी [न्] त्रि, (अग्रे गच्छतीति । अग्र + गम् + णिन् ।) अग्रे गमनकर्त्ता । अग्रेसरः । इति हेमचन्द्रः ॥

अग्रजः, पुं, (अग्रे जात इति सप्तम्यां जनेः डः ।) ज्येष्ठभ्राता । तत्पर्य्यायः । पूर्व्वजः २ अग्रियः ३ । इत्यमरः ॥ (यथाह मनुः,—
"सर्व्वेषां धनजातानामाददीताग्र्यमग्रजः" ।)
ब्राह्मणः । इति हेमचन्द्रः ॥ अग्रे जाते त्रि ॥

अग्रजङ्घा, स्त्री, (अग्रा जङ्घा अवयवावयविनोरभेदात् (कर्म्मधारयः । अथवा जङ्घाया अग्रं षष्ठीतत् राजदन्तादित्वात् परनिपातः) प्रतिजङ्घा । जङ्घाग्रभागः । इति हेमचन्द्रः ॥

अग्रजन्मा, [न्] पुं, (अग्रे जन्म यस्य स बहुव्रीहिः,) (जन् + भावे मनिन्) ब्राह्मणः ॥ इत्यमरः ॥
"अध्यापनमध्ययनं यजनं याजनं तथा ।
दानं प्रतिग्रहश्चैव षट्कर्म्माण्यग्रजन्मनः" ॥
मनुः । ज्येष्ठभ्राता । ब्रह्मा । इति विश्वः ॥

अग्रजातकः, पुं, (अग्रे जातं जन्म यस्य स बहुव्रीहिः, (जन् + भावे क्तः) ब्राह्मणः । समासान्त कः इति शब्दरत्नावली ॥